

Eski Mezopotamya'nın Sakatlık Tarihini Yazmak Mmkn Mm?

Kaynaklar, Sınırlar ve Tespitler

Gkhan Kağmıcı*

Kaynaklar ve Sınırlar

M. Ö. III. ve I. binyıllar arasına tarihlendirilen Sumerce ve Akadca çivi yazılı metinlerde Eski Mezopotamya'nın sakatlık tarihini aydınlatacak bilgiler bulunmaktadır. Farklı fiziksel ve zihinsel sakatlıklardan bahseden bu kayıtların çok büyük bir kısmı nedenleri, biçimleri ve sonuçları açısından sakatlığın siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarının ve ilişkilerinin önemini ve değerini yansıtmaktadır. Çivi yazılı kayıtlarda sakatlıklarla ve/ya sakat insanlarla ilgili bilgiler oldukça dağınık bir şekildedir ve çoğu zaman metinlerin satır aralarında karşımıza çıkmaktadır. İlgili metinlerden fiziksel-zihinsel sakatlıklar, bu sakatlıklara neyin ya da nelerin yol açtığı ve Mezopotamyalıların genel olarak bu sakatlıkların üstesinden nasıl geldikleri ve sakat insanların toplumda kendilerine nasıl yer buldukları hakkında birtakım bilgiler edinilebilmektedir. Eski Mezopotamya'nın çivi yazılı metinlerinde farklı sakatlık türlerini tanımlayan Sumerce ve Akadca kelimeler bulunmakla birlikte genel bir sakatlık halini tanımlayan herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Sakat olarak çevrilen Akadca kelime *akû* belki bu durumları tanımlamaya en yakın kelime olarak gözükse de, kelimenin zayıf, güçsüz, yoksul gibi başka anlamlara da geldiği bilinmektedir.¹ Çivi yazılı metinlerde sakatlanmaların nedenlerinin genelde doğuştan, savaşlarda yaralanmak, hastalıkların sonucunda, belirli bir suç karşılık verilen hukuki ve ideolojik cezalardan ve yaşlılık gibi doğal durumlardan kaynaklanmış olduğu tespit edilmiştir.

Günümüzde “sakat” olarak tanımlanan insanların fiziksel ve zihinsel engellerine benzer durumlarla ilgili kayıtlar, konusu, niyeti ve mesajı farklılıklar içeren farklı türde çivi yazılı metinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin kral yazıtları ve hukuk metinleri bedensel deformasyona maruz kalan ve birtakım uzuvlarını

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak/TÜRKİYE, gokhan.kagnici@usak.edu.tr ORCID:0000-0002-8357-6624

1 The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (A-1): 283-284.

ytiren kimselerden, tıpla ilgili metinler hastalıkların eşlik ettiği kalıcı ve geçici sakatlıklardan, kehanet metinleri sakat doğan bebeklerden ve bir şehirde yaşayan sakat insanlardan ve edebi metinler fiziksel ve zihinsel sakatlıklardan bahseder. Ayrıca sözcük listeleri, mitoloji, büyü, dua metinleri, krali yazışmalar, erzak listeleri, özlü sözlerle ve bilgelikle ilgili metinler de insanlardaki sakatlıklarla ilgili bilgiler içermektedir.² Metinlerden elde edilen bu bilgiler büyük oranda fiziksel sakatlıklarla ilgili olsa da, zihinsel-bilişsel sorunlarla ilgili olduğu düşünülen kayıtlar da mevcuttur. Metinlerde bahsedilen en yaygın fiziksel sakatlık türleri körlük, sağırılık ve topallıktır. Birçok metinde sakatlıklar genellikle bir arada zikredilmiştir. Bu durum sakatlıkların “anormal” bir durum olarak algılanmasıyla veya sakat insanlara has birtakım toplumsal, ekonomik ve kültürel ortak ya da benzer eksiklikler/yoksunluklarla ilgili toplumsal ya da entelektüel bir algının göstergeleri olarak anlaşılmalıdır.

Bedensel Sakatlıklar

İnsanlardaki sakatlık durumlarını tanımlayan kelimelere Sümerce ve Akadca sözcük listelerinde rastlanabilmektedir. Bu listelerde hem erkek hem de kadınlardaki sakatlıkların tanımlandıkları görülmektedir. Çok sayıda sözcük listesi içerisinde Eski Babil dönemine (yaklaşık olarak MÖ 2003-1595) tarihlendirilen Lu₂ isimli liste bir örnek olarak alınabilir.³ Bedensel sakatlıklarla ilgili bilgilerin bulunduğu bir diğer kaynak türü ise kehanet metinleridir. Şumma Izbu (eğer bir anomali...) ve Şumma Alu ina Mēlē Šakin (eğer bir kent yüksekte bulunuyorsa...) olarak bilinen kehanet serilerinde el ve ayaklardaki sakatlıklardan, körler ve sağırlardan, epilepsi, cüzzam hastası kişilerden bahsedilmektedir.⁴ İnsanlardaki anomali doğumlarla ilgili bilgiler içeren Şumma Izbu’da nadir gerçekleşen oldukça sıra dışı sakat doğum vakalarından da bahsedilmektedir. Kiklopi olarak bilinen tek gözlü doğumlar, çift cinsiyetlilik ve el, ayak, parmak, göz, burun ve kulak gibi bedensel uzuvların yokluğu bunlara örnek gösterilebilir.⁵ Sakat doğumlar doğumun gerçekleştiği haneyi, insanları, devleti, kralı ve ülkeyi etkileyecek

2 Edgar Kellenberger, “Mesopotamia and Israel”, *Disability in Antiquity*, (Ed: Christian Laes), New York: Routledge 2017, s. 47.

3 Jon Taylor, A New OB Proto-Lu-Proto-Izi Combination Tablet, *Orientalia: Nova Series* 70/3, 2001, s. 218-219.

4 Erle Leichty, *The Omen Series Šumma Izbu*, J.J. Augustin Publisher-Locust Valley: New York, 1970, (Tablet I: 56, 57, 60, 62, 63, 67, 68), s. 36-38, (Tablet IV: 4), s. 66; Sally M. Freedman, *If A City is Set on A Height I: The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlē Šakin* (Tablet 1-21), Occasional Publications of Samuel Noah Kramer Fund 17: Philadelphia, 1998, (Tablet I: 94,95,98, 99, 103) s. 32-33.

5 Leichty, *age.*, (Tablet II: 46, 50), s. 50; (Tablet III: 70), s. 61.

gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olumlu ya da olumsuz birtakım olaylarla ilgili yorumlanmıştır.⁶ Olumsuz sonuçları olacağı düşünülen sakat doğum vakalarında birtakım ritüellere başvurularak bu kötü durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır

İnsanlardaki fiziksel sakatlıklara yasa maddelerinde de rastlamak mümkündür. Ur-Nammu ve Eşnunna kanunnamelerinde el, ayak, kol ve burun kırılmalarına karşı belirlenen cezai ödemelerde bu durum görülebilir. Bu miktarların belirlenmesinde verilen zararın niteliği ve sınıfsal farklılıklar göz önünde bulundurulmuştur. Eski Babil kralı Hammurabi (MÖ 1792-1750) kanunnamesinde daha ziyade “fiziksel bir uzvun bir suça karşılık kesilmesi ya da sakat bırakılması” anlayışının baskın olduğu görülmektedir. Verilen uzuv kesme cezalarının işlenen suçlarla birlikte değerlendirildiğinde çoğu zaman kendi içindeki mantığı kolayca anlaşılabilir. Bir berberin efendisinin izni veya rızası olmadan bir kölesinin saçını, kölelik belirtisi ortadan kalkacak şekilde tıraş etmesinden dolayı elinin kesilmesi, başkasına ait bir tarladan tohum ve yem çalanın elinin kesilmesi ve efendisine karşı itaatsiz bir kölenin kulağının kesilmesi hep bu mantıkla verilen cezalara örnek teşkil etmektedir.⁷ İşlenen suçlara karşılık verilen fiziksel cezalarla ilgili örnekler Orta Asur dönemi (yaklaşık olarak MÖ 1392-934) kanunlarında da rastlanmaktadır.⁸

Özellikle Yeni Asur dönemi (MÖ 911-612) kral yazıtlarında saray kabartmalarında kralın kendi otoritesine karşı gelenlere verilmesini emrettiği kör etme, el-kol-bacak kesme, deri yüzme, yakma, kazığa oturtma, buruk-kulak-dil-dudak gibi yüz bölgesindeki uzuvları kesme gibi sakatlamaya yönelik fiziksel cezalardan bahsedilmektedir.⁹ Kimi durumlarda esir alınan düşmanlara verilen cezaların ayrıntılarından da bahsedilmiştir. Düşmanlar olarak damgalananların sakat bırakılmasından sıklıkla bahsedilmesi belirli ideolojik bir siyasal söylemin parçasını oluşturmaktaydı. Kral yazıtlarında kralların kalıcı sakatlıklarından bahsedilmez.

6 Nicla De Zorzi, “The Omen Series Šumma izbu: Internal Structure and Hermeneutic Strategies”, *Kaskal* 8, 2011, s. 45-46.

7 Martha T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Second Edition, Society of Biblical Literature Scholars Press: Atlanta-Georgia: 1997, s. 31-32, 109, 120, 122, 124, 128, 132.

8 Frederick Mario Fales, “Assyrian Legal Traditions”, *A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm, Wiley-Blackwell: Hoboken, 2017, s. 410-411. Hırsızlık suçlarında kulak ve burnun kesilmesi, bir adamın bir kadına uygunsuz biçimde cinsel anlamda yaklaşması veya birisinin bir diğere fiziksel olarak saldırması ve zarar vermesi neticesinde parmağın/parmakların ve dudağın kesilmesi, zinanın ve erkekler arası eşcinsel ilişkilerin kanıtlanması durumunda hadım edilme gibi sakat bırakmaya yönelik cezalandırıcı ve caydırıcı yasa maddeleri bulunmaktaydı. Bakınız: Roth, *age.*, s. 156-158, 160.

9 Fabrice De Backer, “Cruelty and Military Refinements”, *Res Antiquae* 6, 2009, 13-50.

Bununla birlikte özellikle kraliyet yazışmaları bazı kralların dönem dönem hastalanmalarıyla ilgili bilgiler içermekteydi.¹⁰

Edebi ve dini içerikli çivi yazılı metinler insanlardaki bedensel sakatlıklar ve hastalıklardan, onların toplumsal rolleri ve ekonomik durumları da dâhil, daha detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Bu metinler aynı zamanda insanlardaki dış görünüş ve bedensel kusurlarla ilgili sakatlıkları tanımlayan kelimelerin hakaret ve aşağılama amacıyla kullanımlarını da göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Örneğin Eski Babil dönemine tarihlendirilen “İki Kâtip Arasındaki Diyalog” isimli Sümerce metinde bir öğretmen/öğretmen ile bir üst düzey yönetici arasındaki karşılıklı atışma içerisinde insanların dış görünüşleri ile fiziksel ve zihinsel/bilişsel durumlarıyla ilgili hakaret ve alaya alma amacıyla birtakım kelimelerin geçtiği görülmektedir. Söz konusu metinde iki kişinin birbirine karşı boş konuşan, anlama özürü ve sağır, tek testisli, büyük çeneli, dolgun dudaklı ve işe yaramaz bir sakat gibi sözler sarf ettiği görülmektedir.¹¹ Fiziksel kusurlar atasözleri ve özdeyişlere de konu olmuştur. Bir Sümer atasözünde “*kötürümlerin şehrinde, topallar elçilerdir/habercilerdir*” ifadesi geçmektedir.¹²

Körler ve sağırlar hakkında diğer sakatlık türlerine göre daha detaylı bilgiler içeren metinlerin bu iki sakatlığın doğuştan ve sonradan oluşması arasındaki farkı yansıtmakta olduğu görülmektedir. Bu tür sakatlıkların nedenleriyle ilgili ipuçlarına tıbbi metinlerde rastlanmaktadır.¹³ Tapınak ekonomisiyle ilgili metinlerde savaş tutsakları olarak kör edilen ve sonrasında tapınaklarda çalıştırılan körlerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır.¹⁴ Körler saraylarda da müzisyenlik gibi görevlerde yer almaktaydılar.¹⁵ Sağırların da aynı şekilde saraylarda hatta kralın

10 Bu konudaki en bilindik örnek Yeni Asur kralı Esarhaddon'un (MÖ 681- 669) hastalığıdır. Esarhaddon'un hastalığının ne olabileceği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bakınız: Neal H. Walls “The Origins of the Disabled Body: Disability in Ancient Mesopotamia”, *This Able Body: Rethinking Disabilities in the Biblical Studies* (Eds: Hector Avalos-Sarah J.Melcher-Jeremy Schipper), Society of Biblical Literature: Atlanta 2007, s. 26.

11 J. Cale Johnson – Markham J.Geller, *The Class Reunion-An Annotated Translation and Commentary on the Sumerian Dialogue Two Scribes*, Brill, Leiden 2015, s. 43-44.

12 William W. Hallo, “The Lame and the Halt”, *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, W. F. Albright Vol. 1969, s. 66.

13 JoAnn Scurlock - Dafydd Stephens, “A Ringing Endorsement for Assyro-Babylonian Medicine: The Diagnosis and Treatment of Tinnitus in 1st Millenium BCE Mesopotamia”, *Audiological Medicine* 6/1, 2008, s. 5; Scurlock –Andersen, *age.*, s. 185-188, 202, 299, 280, 302, 308-309.

14 Wolfgang Heimpel, “Blind Workers in Ur III Texts”, *Kaskal* 6, 2009, s. 45; Ignace J. Gelb, “Prisoners of War in Early Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies*, 32-1/2, 1973, s. 87; Walter Farber, “Akkadisch ‘blind’”, *Zeitschrift für Assyriologie* 75, 1985, s. 222-223

15 Walls, *agm.*, s. 27-28;

yakınında birtakım görevlerde bulunduğu bilinmektedir. Örneğin Eski Babil kralı Hammurabi'nin Mari kralı Zimri-Lim'in elçilik heyetiyle yaptığı görüşmelerin birinde Marili bir komutan, kral Hammurabi ve ona eşlik eden sağır birisi (*lu sukkuku*) vardı.¹⁶

Zihinsel Sakatlıklar

Çivi yazılı metinlerde kişinin yaşamına kendi başına devam etmesinin mümkün gözükmediği kalıcı zihinsel sakatlıkları bulunan insanlarla ilgili çok fazla bilgi bulunmaz. Daha ziyade anlayış eksikliği bulunan, pratik zekâ yoksunu ve çevresindeki olayları anlamada ve anlamlandırmada zorluklar yaşayan zihinsel/bilişsel sorunları bulunan insanlarla ilgili bilgiler edinmek mümkündür. Ayrıca insanlardaki zihinsel sorunlarla ilgili olduğu düşünülen kelimelerin işaret ettiği bu sorunların tıbbi vakalar olup olmadığı çoğu zaman belirsizdir. Metinlerdeki bu tür sorunlarla ilgili olduğu düşünülen kayıtların zekâ geriliği, psikolojik durum ve anlayış ktlığı gibi durumlardan hangisiyle ilgili olduğunu belirleyebilmek her zaman mümkün değildir. Bu durumu en iyi yansıtan kelime ise Akadca *lillu*'dur. Birçok farklı türde metinde geçen *lillu* kelimesi, tıbbi anlamda bir zihinsel sakatlık türünden daha ziyade insanlardaki akıl-zekâ seviyesiyle ilgili zihinsel-bilişsel bir "sorun" gibi gözükmektedir. Kelime bu anlamıyla hemen hemen hiçbir tıp ve hastalıkla ilgili metinde geçmez.¹⁷ Kelime, sonucu ne olursa olsun yine de, mevcut düşüncesinde ısrar eden birisinin zihin yapısına veya bilinç düzeyine işaret ederek bir "anlayış ktlığı" tanımlar gibi gözükmektedir. Bununla birlikte Babillilerin MÖ 14. yüzyıl ile 7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen *kudurru* (sınır taşları) yazıtları olarak bilinen stellerinde farklı zihinsel sakatlıklara göndermede bulunan kelimelerin geçtiği görülmektedir.¹⁸ Metinlerde delilikle ilişkili olduğu düşünülen bazı kayıtlara da işaret edilmiştir.¹⁹

16 Dominique Charpin ve diğerleri, *Archives Royales de Mari XXVI/2*, Editions Recherche sur les Civilisations: Paris 1988, s. 140.

17 Kellenberger, *Children and Adults with Intellectual Disability in Antiquity and Modernity*, s. 449-450-451.

18 Örneğin MÖ 14. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başlarında hüküm sürmüş olan Kas kralı Nazi-Maruttaş zamanına ait arazi sınırlarıyla ilgili bilgiler içeren bir steldeki metinde srasıyla: "şag-ga sak-ka sa-ak-la sa-ma-a nu-a du-ub-bu-ba ú-la-<la> ("güçsüz, kalın kafalı, budala, düşüncesiz, kaba, boş konuşan, iradesiz") ifadeleri geçmektedir. Bakınız: Kathryn Slanski, *Babylonian Entitlement Narûs (Kudurrus): A Study in Form and Function*, American Schools of Oriental Research: Boston 2003, s. 25. Bu kelimelerin kişilerin düşük zihinsel durumlarıyla ilgili gözükten anlamsal içerikleri bulunmaktadır.

19 Delilik ile ilgili bakınız: Marten Stol, "Insanity in Babylonian Sources", *Journal des Medicines Cuneiformes* 13, 2009, 1-12.

Dışlanma

Çivi yazılı metinlerde sakat insanların toplumdan dışlanması ile ilgili bazı bilgiler bulunmakla birlikte bunları genel bir uygulamanın veya bakışın sonucu olarak görmemek gerekmektedir. Örneğin tıbbi metinlerde epilepsi ya da hastalığın belirtilerinin benzerlerinin görüldüğü başka rahatsızlıklarda hastanın, hastalığa karşı yapılan bir ritüellerle ölüme terk edildiği ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır.²⁰ Cüzzamlılar da toplumdan sert bir şekilde dışlanıyorlardı. Lanetleme ifadelerinde cüzzam genellikle kişinin işlediği bir günah karşılığında tanrıların vermiş olduğu bir cezalandırma biçimi olarak yansıtılmıştır.²¹ Bazı metinlerde deri üzerinde beyaz ve nokta şeklindeki lekeleri (*pūšu* ve *nuqdu*) bulunan kişilerin tanrılar ve insanlarla ilişkisinin kesileceğinden bahsedilmiştir. Örneğin Eski Babil dönemine tarihlendirilen bir kehanet metninde şöyle denmektedir: “*birisinin bedeninde pūšu lekeleri ve nuqdu noktaları bulunuyorsa, o adam tanrısı ve insanlık tarafından dışlanır*”.²² Bu dışlanma hastalığın birtakım sakatlıklar da dâhil yapısından değil, onun tanrısal bir ceza olarak görülmesindedir. Nitekim yaşadığı evden ve toplumdan uzaklaştırılan hastaların bu dışlanmışlıkları hastalığın geçmesiyle sona ermekteydi.²³ Örneğin aşağı yukarı M. Ö. 2. binyılın sonlarına Orta Babil (Kas) dönemine tarihlendirilen bilgeliğin efendisine övgü olarak bilinen (Akadcası *Ludlul bēl nēmeqī*) bir Babil anlatsında Şubši-meşe-şakkan isimli bir adamın bütün bedenini etkileyen hastalığı ve geçici sakatlık evresi boyunca ailesi, yakın çevresi ve yaşadığı toplumdaki hiç kimseden herhangi bir destek ve yardım görmediği, bütünüyle kaderine terk edildiği ifade edilmiştir. Hastalığının en şiddetli olduğu ve kendi başına hareket edemeyecek derece yatağa mahkûm olduğu dönemlerde bile onun yanında kimse olmamıştır. Onun dışlanmasının nedeni sakatlıkları ya da hastalığı değil, bu duruma düşmesine yol açan toplumca kabul görmüş dini gerekçelerdir. O, işlediği günahlardan dolayı tanrı Marduk tarafından cezalandırılmıştı.²⁴

20 Scurlock Andersen, *age.*, s. 332, 335.

21 Anne Marie Kitz, “Curses and Cursing in the Ancient Near East”, *Religion Compass* 1/6, 2007, s. 619.

22 J. V. Kinnier Wilson, “Leprosy in Ancient Mesopotamia”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 60/1, 1966, s. 49-50; J. V. Kinnier Wilson, “Organic Diseases of Ancient Mesopotamia”, *Diseases in Antiquity: A Survey of the Diseases, Injuries and Surgery of Early Populations* (Eds: Don Brothwell-A.T.Sandison), Charles C. Thomas Publisher: Springfield-Illinois, 1967, s. 206-207.

23 Kitz, *agm.*, s. 619-620.

24 W.G.Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Eisenbrauns: Winona Lake, Indiana, 1996, s. 21-62; Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* I, Second Edition, CDL Press: Bethesda-Maryland, 1996, s. 306-323.

Sonuç Yerine Tespitler

Eski Mezopotamyalıların tıp metinlerinde sakatlıkları hastalıklardan büyük oranda ayrı olarak değerlendirmedikleri tespit edilmiştir.²⁵ Eski Mezopotamyalı hekimler özellikle geçici sakatlıkların, hastalıklara eşlik eden belirtilerinden ya da hastalıklardan kaynaklanan sonuçlardan olduğunu gözlemledi. Birtakım istenmeyen olaylar, kazalar ve hastalıklar neticesinde ortaya çıkan kısa süreli veya geçici sakatlıklara karşı tedaviler her zaman mümkündü. Bununla birlikte Mezopotamyalılar doğuştan kaynaklanan ya da sonradan edinilen körlük ve sağırılık durumlarının; eksik, olması gerekenden fazla veya istenildiği gibi kullanılmayan fiziksel uzuvlarla ilgili kalıcı sorunların, kalıcı konuşma bozukluklarının ve zihinsel-bilişsel sakatlıkların “iyileştirilebilecek tıbbi vakalar” olmadığını gayet farkındaydılar. Tedavisi mümkün olmayan durumlar için yapabildikleri büyük ölçüde anomali doğumlarda olduğu gibi sadece sakatlıkları bir tür tanrısal mesaj olarak okumak ve bu mesajlardan birtakım anlamlar çıkarmaktı. Olumsuz ya da kötü anlamlar yükledikleri sakatlıklara karşı yapabildikleri tek şey bu anormal durumun kötü etkisinin yayılmasını engellenmeye ya da ortadan kaldırılmaya çalışmaktı. Bunun için de birtakım ritüellere yönelmiş ve tanrılara dualar etmişlerdi.

Sakatlığın verilen bedensel cezaların bir sonucu olduğu Babil ve Asur yasa maddelerinde ve Yeni Asur kral yazıtlarında açık bir şekilde görülmektedir. Her iki metin türünde işlenen suçlara karşılık verilen cezalar içerisinde birtakım bedensel uzuvların kesilmesi ya da işlevsiz hale getirilmesinden bahsedilmektedir. Sakatlık ayrıca kanunnamelerde, yasalardan bahsedilen stellere ya da çivi yazılı metinlere gelecekte başkaları tarafından zarar verilmesi durumunda o kişilere tanrılar tarafından verilecek olan bir “lanet biçimi” olarak da geçmektedir.

Edebi ve mitolojik içerikli metinlerdeki bilgiler daha ziyade bu türden rahatsızlıkların tıbbi yönlerinden bahsetmez. Ancak sakatlıkların ve hastalıkların sosyo-ekonomik ve kültürel yönleriyle ilgili detaylar içerirler. Sakatlıklarla ilgili kelimeler her zaman insanlardaki fiziksel kusurları ve zihinsel sorunları tanımlamak için kullanılmamıştır. Hakaret, aşağılama, alaya alma ve eleştiri amacıyla da kullanıldığı görülmektedir.

Eski Mezopotamyalıların sakat insanlara bakışını yansıtan en önemli husus bazı sakatlıkların ya da sakatlıkların eşlik ettiği hastalıkların tanrısal bir ceza ya da

25 Karel Van der Toorn, *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia*, Van Gorcum: Assen 1985, s. 68.

günah kavramıyla ilişkilendirilmiş olmasıydı. Kişinin hasta ve sakat olmasının ailesinin, yakın çevresinin, yaşadığı toplumun ve nihayetinde yönetimi altında olduğu kralının davranışları, yaşam biçimi ve dini inançları gibi sayısız etkenle ilgili olabileceği düşünülmüştür.²⁶ Bundan dolayı temelde toplumun kendisini düzeltmesi beklenirdi. Eski Mezopotamya’da sakat insanlar genellikle büyük bir toplumsal dışlanışla karşılaşmamışlardı. Ancak kâhinlik ya da rahiplik gibi bazı görevleri icra edebilmek için sağlam bir bedene ve zihne sahip olmak gerekmektedir.²⁷ Kendisinde bulunan birtakım sakatlıkların da eşlik ettiği hastalıklardan dolayı toplumdan açık bir şekilde dışlananların çoğu cüzzamlı hastalardı. Ancak bu durum cüzzam hastalığından kaynaklanan birtakım fiziksel sakatlıklardan dolayı değil, hastalığın dinsel boyutuyla olan ilişkisi ve görünür belirtilerinden kaynaklıydı. Başka dışlanma örnekleri de benzer bir nedenle ilişkiliydi. Bununla birlikte istisnai kayıtların çok nadir ve spesifik durumlarla ilgili olduğu ve genel bir bakışı ve pratiği yansıtmadığı düşünülmelidir. Örneğin hadımların toplumdan ve idari görevlerden dışlanmadıklarını biliyoruz. Bu kişiler özellikle Yeni Asur döneminde kraliyet saraylarında ve devletin farklı kademelerinde üst düzey görevlerde bulunmaktaydılar.²⁸ Sonuç olarak bu yazıda çok genel hatlarıyla üzerinde durduğumuz Eski Mezopotamya’nın sakatlık tarihine ışık tutacak çivi yazılı kayıtların, konuyla ilgili eksik hususlarına rağmen, sakatlığın toplumsal, kültürel, siyasal, dinsel ve kısmen tıbbi yönünü ortaya koyabilecek birtakım bilgiler içerdiği söylenebilir.

26 Scurlock Andersen, *age*, s. 370-371.

27 W.G.Lambert, “Enmeduranki and Related Matters”, *Journal of Cuneiform Studies* 21, 1967, (II-28), s. 132.

28 Karen Radner, “Mesopotamia: Neo-Assyrian Period”, *A History of Ancient Near Eastern Law I* (Ed: Raymond Westbrook), Brill: Leiden, 2003, s. 888.

Kaynaklar

Adamson, P. B., "The Influence of the King on Medical Practice in Ancient Mesopotamia", *Medicina Nei Secoli* 1, 1989, 13-22.

Caplice, R.I., *The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction*, Undena Publication: Los Angeles 1974.

Charpin, Dominique ve diğerleri, *Archives Royales de Mari XXVI/2*, Editions Recherche sur les Civilisations: Paris 1988.

De Backer, Fabrice "Cruelty and Military Refinements", *Res Antiquae* 6, 2009, 13-50.

Fales, Frederick Mario, "Assyrian Legal Traditions", *A Companion to Assyria*, (Ed: Eckart Frahm), Wiley-Blackwell: Hoboken 2017, 398-422.

Farber, Walter, "Akkadisch 'blind', *Zeitschrift für Assyriologie* 75, 1985, 210-233.

Foster, Benjamin R., *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature I*, Second Edition, CDL Press: Bethesda-Maryland 1996.

Freedman, Sally M., *If A City is Set on A Height I: The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlē Šakin* (Tablet 1-21), Occasional Publications of Samuel Noah Kramer Fund 17: Philadelphia 1998.

Gelb, Ignace J., "Prisoners of War in Early Mesopotamia", *Journal of Near Eastern Studies*, 32-1/2, 1973, 70-98.

Hallo, William W., "The Lame and the Halt", *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, W. F. Albright Vol, 1969, 66-70.

Heimpel, Wolfgang, "Blind Workers in Ur III Texts", *Kaskal* 6, 2009, 43-48.

Johnson, J. Cale –Geller, Markham J., *The Class Reunion-An Annotated Translation and Commentary on the Sumerian Dialogue Two Scribes*, Brill: Leiden 2015.

Kellenberger, Edgar, "Mesopotamia and Israel", *Disability in Antiquity*, (Ed: Christian Laes), New York: Routledge 2017, 47-60.

Kitz, Anne Marie, "Curses and Cursing in the Ancient Near East", *Religion Compass* 1/6, 2007, 615-627.

Lambert, W. G., "Enmeduranki and Related Matters", *Journal of Cuneiform Studies* 21, 1967, 126-138.

Lambert, W. G., *Babylonian Wisdom Literature*, Eisenbrauns: Winona Lake, Indiana 1996.

Leichty, Erle, *The Omen Series Šumma Izbu*, J.J. Augustin Publisher-Locust Valley: New York 1970.

Radner, Karen, “Mesopotamia: Neo-Assyrian Period”, *A History of Ancient Near Eastern Law I* (Ed: Raymond Westbrook), Brill: Leiden 2003, 883-910.

Roth, Martha T., *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Second Edition, Society of Biblical Literature Scholars Press: Atlanta-Georgia 1997.

Scurlock, JoAnn – Andersen, Burton R., *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, University of Illinois Press: Urbana – Chicago 2005, 299.

Scurlock, JoAnn - Stephens, Dafydd, “A Ringing Endorsement for Assyro-Babylonian Medicine: The Diagnosis and Treatment of Tinnitus in 1st Millenium BCE Mesopotamia”, *Audiological Medicine* 6/1, 2008, 4-15.

Slanski, Kathryn, *Babylonian Entitlement Narûs (Kudurrus): A Study in Form and Function*, American Schools of Oriental Research: Boston 2003.

Stol, Marten, “Insanity in Babylonian Sources”, *Journal des Medicines Cuneiformes* 13, 2009, 1-12.

Taylor, Jon, A New OB Proto-Lu-Proto-Izi Combination Tablet, *Orientalia: Nova Series* 70/3, 2001, 209-234.

Toorn, Karel Van der, *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia*, Van Gorcum: Assen 1985.

Walls, Neal H., “The Origins of the Disabled Body: Disability in Ancient Mesopotamia”, *This Able Body: Rethinking Disabilities in the Biblical Studies* (Eds: Hector Avalos-Sarah J. Melcher-Jeremy Schipper), Society of Biblical Literature: Atlanta 2007. 13-30.

Wilson, J. V. Kinnier, “Leprosy in Ancient Mesopotamia”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 60/1, 1966, 47-58.

Wilson, J. V. Kinnier, “Organic Diseases of Ancient Mesopotamia”, *Diseases in Antiquity: A Survey of the Diseases, Injuries and Surgery of Early Populations* (Eds: Don Brothwell-A.T. Sandison), Charles C. Thomas Publisher: Springfield-Illinois, 1967, 191-208.

Zorzi, Nicla De, “The Omen Series Šumma izbu: Internal Structure and Hermeneutic Strategies”, *Kaskal* 8, 2011, 43-75.